

Красницька Анжела Віталіївна,
доцент кафедри юридичного
документознавства Національної
академії внутрішніх справ, кандидат
юридичних наук, доцент;
Посмітна Вікторія Віталіївна,
доцент кафедри юридичного
документознавства Національної
академії внутрішніх справ, кандидат
філологічних наук, доцент

ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЮРИДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Юридична термінологія є історично сформованою сукупністю термінів, яка виражає систему правових понять і призначена забезпечувати потреби спілкування у сфері законодавства, судочинства, юридичної науки та юридичної практики.

Українська юридична термінологія є одним із найдавніших прошарків термінологічної лексики української мови. Упродовж тривалого часу юридична термінологіка формувалася на національній лексичній основі, поповнюючись запозиченнями з генетично споріднених і неспоріднених мов [1, с. 15].

На основі аналізу текстів правової сфери можна виділити таку градацію історії розвитку української терміносистеми: 1) становлення правової системи Київської Русі; 2) правова система XIV-XVII ст.; 3) правова система ХУНТ - поч. XX ст.; 4) радянська правова система (20-80-ті рр. XX ст.); 5) пострадянська правова система України (90-ті рр. XX ст. - 10-ті рр. XXI ст.).

Важливими джерелами права давньоруського періоду є: «Руська правда», Новгородська і Псковська судні грамоти, договори руських із греками 907, 911, 944, 945 рр., документи князівського законодавства, галицько-волинські грамоти. У текстах ділових документів староукраїнська лексика виступає здебільшого в прямому значенні, вона стилістично нейтральна. Навіть у складі стійких стандартизованих юридичних словосполучень простежуються первинні значення слів:

«*головою заплатити*», «*горла избавити*», «*заплатити шию*» означало бути покараним на смерть; «*хрест целувати*», «*присягати*», «*молчаніє чинити (творити)*» - оскаржувати судові рішення і т. ін. У «Руській правді» широко представлена юридична термінологія (напр.: «суд» - розбір справи; «*клепати*» - звинувачувати; «*татъ*» - злодій; «*обіда*» (образа) - правопорушення; «*рота*» - присяга; «*видок*» - свідок, який щонебудь бачив; «*послух*» - свідок, який щонебудь чув; «*правда*» - звід правил і т.д).

Основними джерелами права XIV-XV ст. були Судебники 1497 і 1550 рр., Статути Великого князівства Литовського, Соборне уложення 1649 р.

У середині XV ст. утворюється низка нових юридичних термінів (напр., «*статок*» - спадщина, «*живот*» - власність, «*мит*» - торгове мито, «*воевода*», «*піддячий*», «*губний староста*», «*пристав*»). Чимало термінів було запозичено з татарської мови (*казна, караул, таможня* - «митниця», *ярлик* - «грамота на князівство» тощо).

У цей період у мові права з'явилося багато іншомовних термінів. У закони інколи механічно переносилися шведські, німецькі, голландські, латинські слова. У ділову мову ввійшли такі іншомовні слова, як *адміністратор, губернатор, інспектор, президент, оренда, апеляція, акт, вексель* тощо. Замість колишніх *грамот, уложень, судєбників, указів* використовують *регламенти, маніфести, артикули*.

Протягом XVI-XVII ст. у зв'язку з еволюцією старої судової системи та виникненням козацького судочинства відбуваються зміни у складі назв судових урядників, суддів, членів суду. Із запровадженням шляхетських судів на українських землях поширюється назва *возний* - «судовий пристав», «слідчий». З'являються нові терміни на позначення осіб, які засідають у суді - *присяжніє, засьдаючі*, представники будь-якої сторони - *учасники*. Серед офіційних назв, з якими зверталися до суду протягом XVII ст. громадяни, вживається слово *скарга*.

Протягом XVII-XVIII ст. серед назв документів уживається багато латинських термінів. Загальну назву важливих юридичних паперів позначав *документъ*. Видами документів були *копия* (від *copia*) - передавало значення «запис, множинність»; *оріиналь* (від *originalis*) - «первинний»;

дуплькатъ (*duplikatus* - «подвоєний») - другий примірник документа; **екстрактъ** (*extractus* - «витягнений») - витяг із актової книги, завірений печаткою; **універсаль** (*universalis* - «загальний») - урядовий документ, грамота адміністративно-політичного характеру.

Із кінця XVII ст. уживаються спеціальні слова та словосполучення **«показання», «очная ставка», «свѣдѣтельство не в силе»**, які позначають доведені факти вчиненого злочину. Збільшується кількість синонімів для позначення поняття «допит»: **«опытъ», «допросъ», «перепросъ»** поруч з книжними **«квестія»** (лат. *questio*), що перебуває в синонімічних зв'язках із терміном **«проба»** - «допит з катуванням» [2, с. 62].

Протягом XVII-XVIII ст. відбувається подальший розвиток спеціального словника для позначення понять, пов'язаних із винесенням вироку, оскарженням судової ухвали, касаційним провадженням, амністією. У законодавстві нагромадилося багато застарілих форм, архаїзмів, канцеляризмів, що були притаманні правозастосуванню та справочинству майже до початку 20-х рр. XX ст.

Із розвитком юридичної термінології тісно пов'язане становлення термінології ділового письменства. Незважаючи на відсутність офіційного діловодства українською мовою, на більшій частині українських земель відбувається поступове становлення офіційно-ділової лексики і термінології: **засвідчення, метрика, список, витяг, засвідчувати, свідоцтво, посвідчення, протокол, циркуляр, ухвала, протоколювати, резолюція** [3, с. 82].

Після 1917 року відмовилися від багатьох термінів (**граф, губернатор, імператор, сенатор, поліцейський, жандарм, жалування** тощо). Було відкинуто старослов'янізми, архаїчні слова, а також терміни, які позначали неіснуючі суспільні відносини (**торговий капітал, акціонерна компанія, земство**). Ліквідували терміни **«генерал», «міністр», «посольство», «злочин»**, але з часом вони повернулися в мову.

Мова права за радянських часів збагатилася новими словами й термінами. На початку 60-х рр. були введені такі терміни кримінального судочинства, як **впізнання, пред'явлення для впізнання, слідчий експеримент, спеціаліст**. На початку 80-х рр. терміносполука **орган охорони громадського порядку** була замінена терміном **органи внутрішніх справ**.

Сучасний стан юридичного термінолекту засвідчує, що одні термінологічні одиниці повністю нівелюються (*карний позов, карна обставина, карний порядок, карна розправа, карний суд*), інші, зберігаючи галузеве поняття, перевтілюються в нові термінологічні одиниці та перифрастичні словосполучення або звороти (*карний статут / статут про кари / карні закони / кримінальний кодекс (закон); карний / кримінальний розшук - органи дізнання*) [4, с. 76-85].

У пострадянській правовій системі України багато слів, словосполучень, термінологічних конструкцій замінено іншими у зв'язку з удосконаленням законодавства України. Зокрема, в Кримінальному кодексі України терміносполука *позбавлення волі* замінена на *обмеження волі, скритися від слідства та суду* - на *ухилитися від слідства та суду, захоплення злочинців* - на *захоплення заручників, викрадення державного або колективного майна* - на *викрадення чужого майна, утаювання* - на *приховування, вогнепальна зброя* - на *вогнепальна зброя* тощо.

Наприкінці зазначимо, що українська юридична термінологія сформувалася як система у процесі тривалого історичного розвитку. Пройшовши тривалий і складний шлях становлення, юридична термінологія на сьогодні є сформованою терміносистемою, що задовольняє комунікативні потреби правознавців і правозастосувачів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сергеева Г. А. Англомовні запозичення в українській правничій термінології / Г. А. Сергеева // Автореф. дис. ... канд. філол. наук. - Х., 2002. - 20 с.
2. Красницька А. В. Юридичний термін як елемент техніки правозастосування / А. В. Красницька // Формування культури професійної мови фахівця: теорія і практика. Матеріали міжвуз. наук.- метод. конф., 25 січ. 2003 р. - Донецьк, 2003.
3. Кикоть Г. О. Сучасний стан української терміносистеми (на матеріалі термінології цивільного права) / Г. О. Кикоть // Українська мова в юриспруденції : стан, проблеми, перспективи. Тези доповідей. - К., 2008.
4. Іващенко В. Л. Термінолектне конотування та конотації термінологічності / В. Л. Іващенко // Ономастика і апелятиви : Зб. наук. пр. - Дніпропетровськ : Вид-во, 2000. - Вип. 12.